

De onderdanen van de keizer

35 uitzonderlijke verhalen
van unieke mensen

Robert Nouwen

 DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ

Nouwen, Robert
De onderdanen van de keizer. 35 uitzonderlijke verhalen van unieke mensen

© 2014, Robert Nouwen en Davidsfonds Uitgeverij nv
Blijde Inkomststraat 79-81, 3000 Leuven
www.davidsfonds.be
www.twitter.com/davidsfonds
www.facebook.com/davidsfondsuitgeverij
www.robertnouwen.be
Vormgeving binnenwerk: Smets & Ruppel
Omslagontwerp: Davidsfonds Uitgeverij
Omslagfoto: Grafsteen van Secundius Attianus en Censorinia, einde 2de of
begin 3de eeuw n.C., Musée Luxembourgeois d'Arlon.

D/2014/0240/02
ISBN 978-90-5826-958-4
NUR 683

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand
en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen
of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

INHOUD

Inleiding	7
De burger, de politicus en de functionaris	12
Nepos, een man van de stad	13
G. Gracileius Similis, hoofd van de openbare orde in Tongeren	20
C. Maternius Primus, een Romeinse inwijkeling in het land van de Tungri	27
De familie van Victorius Victorinus in Namen	33
<i>Ave viator</i> , gegroet reiziger! Hier rust G. Julius Maximinus	40
Vrouwen en kinderen in een mannenwereld	50
Superina, een vrouw van het platteland	51
Volusia Sabiniana, een Romeinse dame van de stad	56
Ouderliefde voor een onbekend meisje	61
Julia Pieris, een Griekse vroedvrouw in Trier	65
Rufia Materna of de onvoorwaardelijke moederliefde	70
Slaven en vrijgelatenen	76
Caius Aiadius, een Romeinse slavenhandelaar in Keulen	77
Madicua, een geliefde slavin!	83
Pallas en Blandus, een slavenleven aan de Rijn grens	88
Hipponicus, het troetelslaafje van de gouverneursvrouw	94
M. Ulpius Felix, een gladiator uit Tongeren, treedt op in Rome	99
Landbouwers, veehouders en handelaars in landbouwproducten	108
Jucundus of de moord op een veehoeder aan de oevers van de Main	109
Maiorius Januarius en Maiorius Acceptus, twee kleine boeren	115
De Secundinii, een dynastie van landbouwondernemers en textielhandelaars	119
M. Probius Burrus, een grootgrondbezitter in het land van de Tungri	124

Grote en kleine ondernemers	130
De <i>haute finance</i> , een onbekende bankier in Keulen	131
M. Liberius Victor, een graanhandelaar uit het land van de Nervii	135
M. Exingius Agricola en Q. Cornelius Superstis, twee zouthandelaars in het land van de Menapii	141
Servandus, een succesvol producent van devotionalia	146
C. Apronius Raptor, politicus in Trier, wijnhandelaar in Lyon	150
De soldaten van de keizer	158
Reburus, een Tongenaar aan het Rijnfront	159
Indus, de Bataafse bodyguard van keizer Nero	164
Tiberius Claudius, een Tongenaar tussen de Spanjaarden in Boedapest	169
Anicius Ingenius, de soldatendokter	173
Cessorinus Ammausius, de berenvanger van het dertigste legioen	177
Pieris, de soldatenvrouw	183
De keizer en zijn onderdanen	192
Cn. Licinius Navos heet de toekomstige keizer Tiberius welkom in Bavay	193
P. Sulpicius Scribonius Rufus pleegt zelfmoord op bevel van keizer Nero	198
Q. Domitius Marsianus, een Numidiër in het land van de Tungri	203
T. Flavius Hospitalis eert keizer Commodus in Flémalle Grande	208
Tausius, de Tongenaar die keizer P. Helvius Pertinax vermoordde	212
Bibliografie	219

INLEIDING

Het Romeinse Rijk had een ongelooflijk verscheiden bevolking: van de hoogste politieke leiders tot de nederigste slaaf en zowat alles daartussen: kooplieden, militairen, geneesheren, arbeiders, boeren, ondernemers, artiesten, gladiatoren... Doorgaans gaat de aandacht van de geschiedschrijving uit naar de elite die het politieke, economische en socioculturele verhaal schreef. Talrijke biografieën werden gewijd aan politici en keizers, aan hun vrouwen en raadgevers, soms aan hun beroemde slaven en vrijgelatenen. En ondertussen verdween de gewone man in de straat uit het zicht. Wie kent er bijvoorbeeld nog de familie van Victorius Victorinus in Namen of de soldatenvrouw Pieris die haar man 25 jaar overal volgde, of de herder Jucundus die aan de oever van de Main door een slaaf werd vermoord? Op zich is dat niet verwonderlijk. De traditionele literaire bronnen, waarop een goed deel van de moderne geschiedschrijving terugvalt, zijn net door de elite gecreëerd. Het gaat specifiek om de literatoren, de dichters en de historici die doorgaans zelf tot het establishment horen. Tijdens de regering van keizer Augustus bewoog de dichter Horatius zich in de kring van Maecenas en mocht de geschiedschrijver Titus Livius zich een goede vriend van de keizer noemen. Velleius Paterculus was dan weer een Romeinse senator. Tacitus bouwde een schitterende politieke loopbaan uit en bekleedde uiteindelijk het ambt van consul alvorens hij zich aan de geschiedschrijving wijdde. Voor de hedendaagse historicus is dat wat ontgoochelend. En zelfs wanneer sommige antieke auteurs het dagelijkse leven van gewone mensen schetsen, zoals Martialis en Juvenalis met veel bravoure hebben gedaan, dan nog zien wij Jan Modaal door de bril van een intellectuele elite.

De particuliere levens van 'gewone mensen' vallen dus tussen de mazen van het net. Nochtans zijn er duizenden bronnen die ons zo kort bij hen brengen dat zij bijna onze burens zouden kunnen zijn. Dat zijn de opschriften, de teksten die op duurzame materialen – zoals steen, brons, keramiek enzovoort – werden aangebracht. De studie van die opschriften heet 'epigrafie'. Sinds de regering van keizer Augustus namen de epi-

grafische teksten ongelooflijk toe. Vijf eeuwen keizerrijk leverden circa driehonderdduizend inscripties op tegenover slechts drieduizend voor de republiek. Die opschriften werden en worden verzameld in grote epigrafische corpora, zoals het *Corpus Inscriptionum Latinarum*, die te vergelijken zijn met grote databanken. De inhoud van de teksten is divers: wetteksten, grafschriften, ereopschriften, wijdingen, *diplomata militaria*, mijlpalen enzovoort. Vaak zijn het officiële documenten die op publieke plaatsen via bronzen tabletten kenbaar werden gemaakt of opdrachten op een of ander monument met de bedoeling de herinnering aan een belangrijke gebeurtenis, een keizer of een geldschietster te bewaren. De ereopschriften op de bases van standbeelden of ruiterbeelden van vooraanstaanden in de provinciesteden schetsen de loopbanen van de geëerden. Daarnaast heb je die duizenden wijdingen aan de talrijke Romeinse en inheemse goden die een kleine inkijk geven in de bekommernissen en verzuchtingen van de mensen en die ondertussen een beetje vertellen over al die onbekende rijke en minder rijke lieden. De uitgesproken leveranciers van talloze levensverhalen zijn de grafmonumenten en de grafaltaren met hun opschriften, portretten en taferelen uit het dagelijkse leven. Zij vertellen aan de aandachtige toeschouwer veel meer over de geëerde of de overledene dan enkel datgene wat er te lezen staat. Bovendien hebben zij het grote voordeel dat zij rechtstreeks uit de oudheid tot ons zijn gekomen, dat zij getuigen zijn van hun eigen tijd. Zij werden gebouwd en opgericht op de vaak uitgestrekte grafvelden aan weerszijden van de invalswegen van de steden en de nederzettingen en spraken de voorbijganger aan: *Ave viator*. Een enkele keer staan ze, zoals de Haspengouwse tumuli, geïsoleerd in het landschap. Soms zijn ze monumentaal, veel vaker echter erg bescheiden, maar steeds zijn ze, net als de wijdingen aan de goden, de vertaling van de maatschappelijke positie die de overledene of de oprichter bekleedde. Voor de passant creëert het aanschouwen van die monumenten een heel verhaal dat wij nauwelijks nog tot leven kunnen wekken. Het waren zeker geen samenhangende verhalen, wel losse grepen uit het rijke en roerige dagelijkse leven. Voor de onoplettende lezer geeft dat een gerust gevoel. Omdat al die teksten ogenschijnlijk lukraak tot ons zijn gekomen, ontvingen zij met het verstrijken van de tijd een sluier van neutraliteit. Maar tegenover de duizenden grafmonumenten staan miljoenen graven zonder grafschrift. Sterven was een dure zaak wanneer men op een plechtigheid en een mooi graf met een poëtische tekst stond. Vele mensen waren te arm of hadden

gewoon de pech dat hun graf in de loop der eeuwen verloren ging. Vergeten wij tenslotte niet: hoe hoger iemand op de sociale ladder stond, hoe groter de kans dat zijn gedenkschrift de verwoestende geschiedenis overleefde.

De opschriften onthullen de naam van de geëerde, van de oprichter of van de overledene, geregeld ook de namen van de vaders, van de moeders, van kinderen, van vrijgelatenen en slaven. Maar de onomastiek of naamkunde toont aan dat achter een naam veel meer schuilgaat. Omdat namen vaak sterk ‘volksgebonden’ zijn, vertellen zij iets over de herkomst of de afstamming van individuele personen. Al die namen samen verschaffen op hun beurt informatie over de verspreiding en de mobiliteit van een bevolking. Namen schenken niet alleen informatie over de herkomst en/of afstamming van personen, maar zijn in de Romeinse tijd ook de getuigenis van de status van een persoon. De *tria nomina* geven op de eerste plaats aan dat de drager het Romeinse burgerrecht bezat. Talrijke personen, onder wie nogal wat ridderofficieren in het Romeinse leger, droegen bovendien een keizerlijk *nomen gentilicium*. Dat betekent dat zijzelf, hun ouders of hun (voor-)ouders het burgerrecht van een keizer hadden ontvangen. Naast de naam vermelden de opschriften soms de leeftijd, de streek van afkomst, het beroep enzovoort van de betrokken persoon. Een enkele maal werd er een mooi vers aan toegevoegd of een bijzondere levenswijsheid. En zo vertellen de mensen hoe zij zichzelf zagen, hoe zij wensten dat andere mensen hen zouden herinneren. Het gaat om duizenden inscripties van personen voor wie de antieke literatoren en biografen geen aandacht hadden. In tegenstelling tot de literaire en historische teksten, die werden geschreven door een intellectuele elite, vertolken de talrijke epigrafische teksten de levens en de liefdes van mannen en vrouwen van alle leeftijden uit zowat alle lagen van de bevolking. Hoewel! Vaak zijn de opschriften niet meer dan losse flarden waarvan wij amper weten hoe wij ze moeten samenbrengen. Al die geïsoleerde teksten en tekstfragmenten vormen een groot doolhof van talloze levensverhalen.

Ongetwijfeld stellen velen zich de vraag wat dan het nut is van al die particuliere levensverhalen. Hier helpt de specifieke benadering die de historici hebben ontwikkeld om in dat doolhof van versnipperde bronnen een weg te vinden, met name de prosopografie. Terwijl een biografie de levensloop van een individu op een levendige wijze schetst, wordt in een prosopografie een zakelijk en nauwkeurig geordend overzicht geboden van alle gegevens die van een welbepaalde persoon zijn gekend. Hoewel dat voor

menig lezer ongetwijfeld wat weg heeft van een ‘wie is wie in de antieke oudheid’, ontplooiën zich dankzij dergelijke prosopografische repertoria de verschillende sociale groepen in de (Gallo-)Romeinse maatschappij in al hun diversiteit. Het feit dat dankzij de informatica en het internet grote databanken kunnen worden ontsloten en opschriften gemakkelijker met elkaar kunnen worden gecombineerd en geconfronteerd, betekent een niet te overschatten stap voorwaarts. Zonder dat hadden wij bijvoorbeeld nooit een foto van de grafurne van de Tongerse gladiator M. Ulpius Felix, waarnaar wij nu al 20 jaar op zoek waren, teruggevonden. Kleine stukjes van een enorme puzzel worden op die manier samengebracht. Maar, die prosopografische methode is slechts het voorbereidende werk om te komen tot een historische synthese. En zo schenken al die opschriften ons de mogelijkheid om een gefundeerd inzicht te krijgen in de (Gallo-)Romeinse samenleving.

Grafurne van de gladiator M. Ulpius Felix, 2de eeuw n.C., Galleria Colonna, Rome

Ook in de noordelijke provincies van het Romeinse Rijk ontplooiën de epigrafische teksten de rijke schakeringen van het dagelijkse leven. Het is vooral een stedelijk fenomeen. In Keulen alleen al werden meer dan 600 opschriften geïnventariseerd. Dit boek handelt over slechts 35 mensen uit de duizenden. Het zijn de onderdanen van de keizer, Romeinse burgers in de lokale politiek, welgestelde ondernemers, bankiers, handelaars en ambachtslieden, slavendrijvers en slaven, landbouwers en veehouders, soldaten en legerartsen, moeders en kleine kinderen in een mannenwereld die ons hun levens vooral via grafschriften hebben nagelaten. Allemaal vertellen zij krachtige en opmerkelijke verhalen over beroep en werk, over vreugde en droefenis, over liefde en kilheid, over ziekte en dood. En hoewel velen van autochtone afkomst waren, was hun levensstijl Romeins of ten minste van de Romeinse cultuur doordrongen.

De onderdanen van de keizer beperkt zich tot particuliere biografieën. De opschriften in dit boek vertellen uiteraard geen uitgewerkte biografie in de strikte betekenis van het woord. Voor de contemporaine lezer waren zij duidelijk genoeg, voor de hedendaagse lezer laten zij veel ruimte voor interpretatie. Daarom zijn de verhalen in dit boek eerder reconstructies van levens in een specifieke historische context. In hun ijver om het dagelijkse leven te reconstrueren vergeten de geschiedschrijvers dikwijls dat de jaren, de maanden en de dagen werden geleefd door individuele mensen. In die zin wil dit boek een aanvulling bieden. De gepresenteerde opschriften vormen immers een treffende illustratie van het Romeinse leven.

Mij rest nu enkel nog een woord van dank aan Marleen Martens, Patrick Lateur, Christian Laes en Bart Demarsin, die zo vriendelijk waren mij enkele onmisbare inlichtingen of hulp bij een vertaling te verschaffen. De equipe van Davidsfonds Uitgeverij verdient alle lof voor het prachtige werk dat zij opnieuw hebben afgeleverd. Op 3 november 2012 is mijn vader onverwacht overleden. Dit boek, waar hij zoals steeds naar uitkeek, is in dankbare piëteit aan zijn herinnering opgedragen.